

לשוננו לעם

רבעון בענייני הלשון העברית
בהוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית • ירושלים

מחזור מד • חוברת ד • תמוז-אלול התשנ"ג

עורכים: שושנה בהט, יוסף עופר, דוד טלשיר

כללי הפיסוק החדשים

תוכן העניינים

147	דברי פתיחה
149	כללי הפיסוק החדשים
174	מענייני הפיסוק עוזי אורנן
179	אהרן מירסקי נשימה, תחביר וקצב
183	אמציה פורת כיצד פוסקים
187	יוסף עופר על הפיסוק הנינוח
193	שמעון וגה בין טעמי המקרא לסימני הפיסוק
196	א"ש מניין לנו סימני הפיסוק?
197	דן אלמגור סימני פיסוק מן הכתב הלאטיני
207	הפיסוק העברי - ביבליוגרפיה אל הכתב העברי
	סימני משורר

יוסף עופר

בין טעמי המקרא לסימני הפיסוק

סימני הפיסוק במתכונתם היום משמשים בעברית רק מתקופת ההשכלה, בחינת "חדשים מקרוב באו". מערכת אחרת של סימנים הקשורים בפיסוק משמשת בעברית זה כאלף שנה, הלוא הם טעמי המקרא. עתה, משנתאשרו כללי הפיסוק החדשים של האקדמיה ללשון העברית, מעניין להשוות את שתי המערכות זו לזו, ולבחון בחינה השוואתית מה בין טעמי המקרא לסימני הפיסוק.

שתי המערכות אינן דומות זו לזו: יש בטעמי המקרא מה שאין בסימני הפיסוק, ויש בסימני הפיסוק מה שאין בטעמי המקרא. טעמי המקרא הם ביסודם סימני נגינה של הטקסט המקראי הנקרא בנעימה. המגוון הגדול של הסימנים מורה על אפשרויות רבות לניגון המלים ועל גיווני-משנה של מנגינה התלויים בנסיבות כגון אורך המלים ומבנה ההברות שלהן. גם סימני הפיסוק מורים במידה מסוימת על דרך ההנגנה בעת הקריאה, אך אין ספק שבתחום המוסיקלי יפה כוחם של טעמי המקרא.

גם בהבעת היחסים התחביריים שבתוך המשפט טעמי המקרא מפרטים הרבה יותר. יש מקום להסביר ביתר פירוט מהי דרכם המיוחדת של הטעמים להביע את החלוקה. ביסודם של טעמי המקרא עומדת שיטת החציה (דיכוטומיה). הפסוק נחלק לשניים, כל אחד מחלקיו נחלק אף הוא לשניים, ואף חלקי-החלקים נחלקים כל אחד לשניים. עד מתי? עד אשר מתקבלת יחידה קצרה שאין בה כדי חלוקה (לרוב, יחידה בת שתי מלים). לצורך החלוקה ההייררכית המסועפת נחלקים טעמי המקרא המפסיקים לארבע דרגות, ויש שכינו אותן בשמות: קיסרים, מלכים, משנים ושלישים. הקיסר הוא המפסיק החזק ביותר, והוא בא בסוף הפסוק או במקום החלוקה העיקרית של הפסוק (אתנחתא).

מחמת החציה החוזרת ונשנית מתקבלת שיטת פיסוק עדינה, שיש בכוחה להביע יחסים תחביריים רבים והבחנות תחביריות דקות, שסימני הפיסוק אינם יכולים להביעם.

נתבונן למשל בפסוק הזה:

וּכְפַתֵּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים מִמֶּנָּה
וּכְפַתֵּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים מִמֶּנָּה
וּכְפַתֵּר תַּחַת שְׁנֵי הַקְּנִים מִמֶּנָּה

(שמות כה, לה)

בפסוק הזה חוזר משפט אחד שלוש פעמים, ועובדה זו מסייעת לנו לעמוד על הכוח היחסי של טעמי המקרא. המשפט השלישי מסתיים במפסיק חזק שדרגתו קיסר, ועל כן הוא מתחלק בעזרת מפסיק שדרגתו מלך (וכפפתר); המשפט השני מסתיים במפסיק שדרגתו מלך (ממנה) ומתחלק בעזרת משנה (וכפפתר), ואילו המשפט הראשון מסתיים במשנה ומתחלק בשליש.

שיטת החציה של טעמי המקרא פועלת גם בפסוקים שבאה בהם רשימה ארוכה של שמות, ומבחינה תחבירית כולם במעמד שווה ומקביל. רשימת השמות נחלקת לשניים, ואחר כך שוב לשניים וחוזר חלילה. לא תמיד נחלק הפסוק לחלקים שווים; שיקולים של תוכן, של אורך השמות ושל צלילים משפיעים על מקום החלוקה, אך השיטה היא שיטת החציה (רק לעתים רחוקות, בפסוקים ארוכים מאוד, מתפוקקת שיטת החציה, מפני שאין מפסיק שדרגתו נמוכה מדרגת שלישי).

בסימני הפיסוק אין למצוא דרגות רבות כל כך של חלוקה. לחלוקה פנימית של משפט משמש הפסיק, ורק סימן אחד משמש בתפקיד "הייררכי" כמפסיק החזק מן הפסיק – סימן נקודה-פסיק (;). סימן נקודה-פסיק אינו חובה, ומידת השימוש בו תלויה ברצונו של הכותב ובצורך שהוא רואה לסמן חלוקות וחלוקות משנה. גם סימן הקו המפריד משמש לעתים כמפסיק "חזק" מן הפסיק, אך אין זה שימוש קבוע. נשווה כאן שני משפטים המפוסקים בסימני פיסוק זהים. במשפט הראשון הפסיק חזק מן הקווים המפרידים, וחילופו בשני:

ירצו - יאכלו, לא ירצו - לא יאכלו.

השחקנים - ראובן, שמעון ולאח - לא יופיעו.

אולם במקום שמתגלה כוחם של טעמי המקרא, שם אתה מוצא גם את מגבלותיהם: שיטת טעמי המקרא מיוסדת על החלוקה החוזרת ונשנית,

למשל, טעמי המקרא מבחינים בין הצירוף "בספר התורה הזאת" (דברים כה, סא) ובין "בספר התורה הזה" (דברים כט, כ). במקום הראשון המלה הזאת היא הלוואי של התורה (שהרי היא אמורה בלשון נקבה), ועל כן הטעמים מחלקים כך: "בספר / התורה הזאת". לעומת זאת, הצירוף השני נחלק כך "בספר התורה / הזה", והחלוקה מורה על כך שהמלה הזו היא הלוואי של הצירוף ספר התורה. סימני הפיסוק אינם מטפלים בחלוקת יחידות תחביריות שכאלה, ואין שום סימן פיסוק היכול לבוא בצירוף מעין זה.

הבחנות תחביריות כאלה אפשר למצוא בפסוקים רבים מאוד, ונביא כאן שתי דוגמות נוספות: הביטוי "להעלת נר תמיד" (שמות כז, כ) מתחלק על ידי הטעמים כך: "להעלת נר / תמיד". מכאן שלדעת בעלי הטעמים אין פה צירוף סמיכות, 'נר תמיד', אלא המלה תמיד היא תואר הפועל המתייחס לצירוף "להעלת נר".

בדין המבעיר אש אומרת התורה "שלם ישלם המבער את הבערה" (שמות כב, ה). טעמי המקרא מחלקים פה שתי חלוקות: "שלם ישלם // המבער / את הבערה". מקום החלוקה הראשית מורה שהטעמים פירשו שנושא המשפט הוא "המבער את הבערה", היינו 'מי שהבעיר את הבערה' ולא ראו בצירוף את הבערה מושא של הפועל שלם ישלם. כל ההבחנות האלה העולות מטעמי המקרא המשיחים כביכול 'לפי תומם', אינן באות לידי ביטוי בסימני הפיסוק.

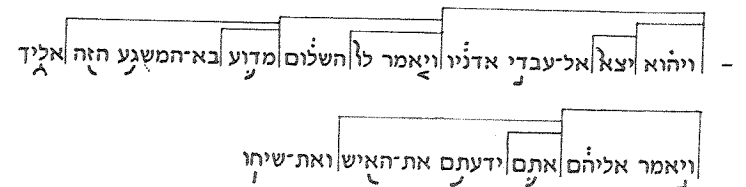
בנקודה זאת טמון הבדל נוסף בין סימני הפיסוק ובין טעמי המקרא. סימני פיסוק רבים נתונים ביד המפסק; ברצונו יציין עניין כלשהו בטקסט בסימן פיסוק מתאים, וברצונו יימנע מלסמנו. (בניסוחם החדש של כללי הפיסוק הורחב חופש זה של המפסק במידה רבה!) לא כך בטעמי המקרא: שיטת החציה החוזרת ונשנית נוהגת דרך קבע בכל פסוק, והיחסים התחביריים משתקפים בה ממילא, ולא מתוך כוונה מפורשת לאמץ פירוש מסוים ולדחות פירוש אחר.

כאמור, הטעמים הולכים תמיד בדרך החציה. גם משפט שיש בו שלושה איברים מקבילים לא יוכל להיחלק לשלושה: הטעמים יחלקו אותו לשניים (בדרך כלל יהיו בחלק הראשון שני איברים ובחלק השני איבר אחד), ואחר כך יחלקו שוב את החלק הראשון בין שני איבריו.

ועליה בלבד. כל המגוון הגדול של הטעמים לא בא אלא ליצור חלוקה כזאת ולהתאימה לנסיבות המוסיקליות המיוחדות, כגון אורך המלה שהטעם בא בה וכגון ההתאמה המוסיקלית בין הטעמים המפסיקים לטעמים המחוברים. אין הטעמים מתייחסים לענייני תוכן שאינם באים לידי ביטוי באמצעות חלוקה. אין בהם כל ציון לשאלה, לתמיהה או לקריאה; לשמחה, לעצב או לאירוניה; לקיטוע או לציטוט דברים. ואפילו מאמר מוסגר או סיום של משפט אינם מסומנים במפורש (מלבד עצם סימון החלוקה, בעל הכוח היחסי).

לא כן סימני הפיסוק. אפשר לחלק אותם לכמה סוגים: יש סימנים המורים על חלוקה בלבד, ובראשם הסימן החשוב והנפוץ ביותר, סימן הפסיק; סימנים אחרים באים בסוף המשפט ומלמדים על טיבו, והם סימן השאלה, סימן הקריאה ושלוש הנקודות (וממילא, בדרך השליה, גם הנקודה); יש סימנים שלהם תפקיד משולב - הם מורים על חלוקת המשפט ובה בעת הם מלמדים גם על היחס בין חלקיו - כגון סימן הנקודתיים המורה על פירוט או על ציטוט. גם סימני הסוגריים והמרכאות משמשים בשני התפקידים בדרך משלהם: הם מקיפים קטע מסוים מן הטקסט, ובכך הם מפרידים אותו ממה שלפניו וממה שלאחריו ובה בעת מורים על מהותו המיוחדת. (על דרכי מיון שונות של סימני הפיסוק ראה במאמרו של רפאל ניר, בלשונות עברית 28-30 [תש"ן], עמ' 137-139).

לשם דוגמה נצטט פסוק אחד מן המקרא (מל"ב ט, יא) פעמיים: תחילה נביא אותו בטעמי המקרא ובליויי סימני מסגרות המורים על חלוקת המשפט המשתקפת בטעמים, ואחר כך נביא את הפסוק בפיסוק מודרני. הקורא יכול להיווכח כי לתפקידם של מרבית סימני הפיסוק (סימן שאלה, מרכאות, נקודתיים ושלוש נקודות) אין ייצוג בטעמי המקרא.

- ויהו יצא אל עבדי אדניו. ויאמר לו: "השלום? מדוע בא המשגע הזה אליך?" ויאמר אליהם: "אתם ידעתם את האיש ואת שיחו..."

יש פסוקים המתפרשים בשתי דרכים, ויש שנחלקו בהם המפרשים. בלא סימני פיסוק קשה להכריע באיזו נימה קוראת האישה הצרפית כלפי אליהו "מה לי ולך איש האלהים באת אלי להזכיר את עוני ולהמית את בני" (מל"א יז, יח). האם המשפט האחרון הוא משפט שאלה, משפט קריאה הנאמר בזעם או קביעה הנאמרת בשקט מתוך השלמה שקטה עם הגורל? יעקב אבינו שלח צאן ובקר מנחה לעשו אחיו, וציווה את שלוחיו לומר לעשיו בעת מתן המנחה:

- גם הנה עבדך יעקב אחיניו כי אמר אכפרה פניו במנחה ההלכת לפני ואחרי כן אראה פניו אולי ישא פני (בראשית לב, כא)

ונחלקו המפרשים היכן מסתיים הדיבור הישיר (לשון אחר - היכן מקום המרכאות המסמנות את סוף הציטוט): לדעת אבן עזרא המשפט "כי אמר אכפרה פניו" הוא מחשבת יעקב בלבד, ואילו לדעת רמב"ן נצטוו השלוחים לומר בפירוש לעשו בלשון כבוד את מגמתו של יעקב במשלוח המנחה.

מעניין, שכמה דברים שלא מצאנו בטעמי המקרא אפשר למצוא דווקא בטעמי תורה שבעל-פה. גם בתורה שבעל-פה (בעיקר במשניות), באים טעמים בכמה מכתבי-היד, והם נבדלים מטעמי המקרא בכמה עניינים עקרוניים. (הטעמת תורה שבעל-פה תוארה בידי ישראל ייבין, ואת רוב הדוגמות שנביא להלן ליקטנו ממאמרו.) בכמה כתבי-יד יש טעמים מיוחדים המשמשים כסימני שאלה וכסימני תמיהה. הטעם מרכא כפולה משמש כסימן שאלה. למשל:

- אי-זו-היא גצטרה כל-שניטלור-אזניה (כ"י פרמה ב, כלים ד, ג)

- אי הכי אפילו כונס אלמנה נמי (קטע גניזה, תלמוד בבלי, סוכה כה ע"א)

הטעם שלשלת משמש לסימן תמיהה, ובכלל זה גם לציון משפטי קל וחומר (לעתים הטעם סגול משמש בתפקיד הזה):

- אמר ר' יוסי וכלי מי-מודיעני-אי-זו-גדולה-ואי-זו-קטנה (כ"י פרמה ב, כלים יז, ו)

- מוה אס-אבן-אחת-מנו-מטמא-בביאה הוא-עצמו-לא-יטמא-בביאה (כ"י פרמה ב, נגעים יג, ו)

- אמר להן וכי היאך איפשר להן להיות תחילה (כ"י קאופמן, ידים ג, א)

כאשר באה במשנה רשימה, אין הטעמים נוקטים שיטת חציה אלא מסמנים אותו טעם שוב ושוב. למשל:

- אסור בלקט ובשכחה ובפיאה ובמעשר עני (פאה ה, ה)
 - לפיכך אנו חייבין להודות [ול]הלל... [ל]רומם לגדל לנצח (פסחים י, ה)

בעניין זה יש דמיון בין טעמי תורה שבעל-פה ובין סימני הפיסוק של ימינו. אבל יש הבדל אחד: בימינו אין מסמנים פסיק בין חלקי משפט מאוחים המחוברים בוי"ו החיבור, ואילו הטעמים אינם מתחשבים בכך. לסיום נזכיר סימן אחד הקשור בטעמי המקרא והמצוי גם בין סימני הפיסוק, והוא סימן המקף. המקף מורה על קשר מסוים בין שתי המלים שהוא בא ביניהן, ולכאורה נראה ששימוש המקף בשני ההקשרים אחד הוא. ולא היא: סימן המקף בסימני המקרא מורה על קשר מוסיקלי בין שתי מלים, הנקראות שתיהן בטעם אחד משותף, ואילו המקף בפיסוק המודרני מורה על קשר של תוכן בין המלים, המצטרפות שתיהן למושג אחד. אפשר שבלבול בין שני התפקידים הוא שגרם למנהג הנפוץ והמוטעה להעתיק את המקפים בעת שמצטטים מן המקרא גם כשאין מעתיקים את הטעמים.

ביבליוגרפיה: מרדכי ברויאר, טעמי המקרא בכ"א ספרים ובספרי אמ"ת, תשמ"ב • ישראל ייבין, "הטעמת תורה שבעל-פה בטעמים", לשוננו כד (תש"ד), עמ' 47-69, 167-178, 207-231 • יוסף עופר, "טעמי המקרא - סימני פיסוק או סימני נגינה?", מחניים 3 (כסלו תשנ"ג), עמ' 70-75.